

Türkçe Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir Tasnif Denemesi*

Erdoğan ERBAY**

Fayda ile zevkin birlikte hayat bulduğu günlük dil, ömrün süratli akışı içerisinde bazen yeni manalar kazanıp zenginleşir, bazen de mana kayıplarına maruz kalır. Hayat gibi, dil de, zamana ve şartlara bağlı olarak daimî bir değişim yaşar. Bugün meydana gelen gelişmeler, hem hızlı hem de dönüştürücü özellikler taşımaktadır. İnsanın varlık gösterdiği tüm alanları işgal edip, insanın aidiyet ve mensubiyet hislerini huzursuzluk ve kaosa çeviren yenilikler, dilin imkânlarını da ortadan kaldırmaya devam etmektedir. Ancak, bir dilin imkânları ve kabiliyetleri, dile gösterilen iltifata ve rağbete bağlı olarak yukarıya doğru ivme kazanır. Sözlü ve yazılı kullanım, dilin dinamikliği veya statikliği için bir ölçü kabul edilebilir.

Deyimler, dilin önemli parçalarından biridir: “Deyimler, Türkçenin ifade gücünü artıran, kendisine özgü oluşum kurallarıyla en az bir sözcüğünde mecaz anlam taşıyan, kalıplaşmış söz gruplarıdır” diyen Hasan Ali Çetin, Türkçenin söz dağarı açısından zenginliğine delil teşkil edecek bir çalışma ortaya koymuştur. Çetin’in, *Türkçe Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir Tasnif Denemesi* adlı eseri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının yayınlarından olup, 2024 tarihinde okur ile buluşmuştur. Kitap dört ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Birinci bölüm *Deyim Kavramı Üzerine Genel Bilgiler*; ikinci bölüm *Oluşum Biçimlerine Göre Deyim Çeşitleri*; üçüncü bölüm *Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Sözcükler*; dördüncü bölüm *Türkçe Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir Tasnif Denemesi* başlıkları ile sıralanmışlardır.

Çalışmanın başında *Ön Söz* ve *Kısaltmalar* yer almaktadır. *Giriş* kısmında çalışmanın *Kapsam ve Sınırlılıkları* ve *Yöntem*’e dair bilgi verilerek, deyimlere yönelik eserin ölçüleri belirlenmiştir. Birinci bölümün *Deyim Kavramı Üzerine Genel Bilgiler* genel başlığından sonra *Deyim Nedir?*, *Deyimlerin Özellikleri*, *Deyimler ve Atasözleri*, *Deyimler ve Atasözleri Arasındaki Farklar* alt başlıkları ile, bugüne kadar deyim yerine kullanılan

* Hasan Ali Çetin, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2024, 266 s.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı ABD Erzurum/Türkiye.

E-posta: eerbay@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5541-0248.

kavramlar, kavrama dair serdedilen tabirler ve tarifler nakledilir. Giriş kısmı, bir yönüyle deyim kavramına ilişkin ileri sürülen fikirlerin dökümü ve sayımı niteliği taşımaktadır.

Oluşum Biçimlerine Göre Deyim Çeşitleri başlıklı ikinci bölüm, toplamda on beş alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlar; *İsim Tamlaması Biçimindeki Deyimler*, *Sıfat Tamlaması Biçimindeki Deyimler*, *Sıfat-Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler*, *Zarf-Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler*, *İsim-Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler*, *Edat Grubu Biçimindeki Deyimler*, *Tekrar Grubu Biçimindeki Deyimler*, *İsnat Grubu Biçimindeki Deyimler*, *Yaklaşma Grubu Biçimindeki Deyimler*, *Bulunma Grubu Biçimindeki Deyimler*, *Uzaklaşma Grubu Biçimindeki Deyimler*, *Bağlama Grubu Biçimindeki Deyimler*, *Yansıma Sözcüklerden Oluşan Deyimler*, *Birleşik Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler*, *Cümle Biçimindeki Deyimler*.

Üçüncü bölüm *Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Sözcükler* adını taşımaktadır. Bu bölüm, *Eş Anlamlı Sözcükler*, *Yakın Anlamlı Sözcükler* ve *Zıt (Karşıt) Anlamlı Sözcükler* ismiyle üç alt başlıktan müteşekkildir.

Dördüncü bölüm *Türkçe Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir Tasnif Denemesi* başlığı, çalışmanın asıl şahsiyetini oluşturmaktadır. Eserin bu kısmı; *Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Deyim Grupları ve Gruplardaki Deyim Sayıları*, *Anlam İlişkilerine Göre Deyimlerin Sınıflandırılması*, *Eş-Yakın Anlamlı Deyim Gruplarının İçerdikleri Deyim Sayılarına Göre Azalan Sıralaması* adını taşıyan üç alt başlıktan ibarettir. *Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Deyim Grupları ve Gruplardaki Deyim Sayıları* başlığı altında iki bin üç yüz yetmiş iki (2372) deyim sıralanmıştır. *Anlam İlişkilerine Göre Deyimlerin Sınıflandırılması* başlığında da yüz elli dokuz (159) deyim, anlam ilişkilerine göre tasnife tabi tutulmuştur. *Eş-Yakın Anlamlı Deyim Gruplarının İçerdikleri Deyim Sayılarına Göre Azalan Sıralaması* alt başlığında da iki bin üç yüz yetmiş iki (2372) deyim sıralanmıştır. Çalışma, *Sonuç ve Kaynaklar* kısmıyla tamamlamıştır.

Çetin, deyim kavramının tarihi süreçte uğradığı değişiklikleri, anlam kayıp ve kazançlarını analitik bir bakış açısıyla dikkatlere sunar. Türk kültür tarihinde ve Türk lehçelerinde kavramın kullanılma biçimlerini ortaya koyan yazar, kavramın İngilizcedeki karşılıklarını sıraladıktan sonra, kavramın tanımına dair ileri sürülen görüşleri mütalaa eder. Deyimle ilgili görüşlerin bütün hâlinde bir başlık altında toplanması, kavramın varlığına yönelik tetkiklere ve tahkiklere hareket noktası olması bakımından önemlidir. *Deyimlerin Özellikleri* altı madde şeklinde bir araya getirilirken, Türkçede kullanılan başka yapılardan farklılıkları üzerinde durulur. Bu yapıların, dil içindeki

hususî kullanımlarına işaret edilerek, deyimlerin asla değıştirilemez kaideler üzerine oturtulduğu vurgulanır.

Deyimler ve Atasözleri faslında, deyim ile atasözü farklı kaynaklardan istifade edilerek mukayeseli tabi tutulur. Dilin önemli yapıları arasındaki farklılara dair mütalaalar, görünmeyi ve öğrenmeyi kolaylaştıracak bir düzen dâhilinde metne yerleştirilmiştir. Hasan Ali Çetin'in çalışması, bu noktadan itibaren deyim çeşitleriyle ilgili başlık ve tasniflerle devam eder. Başlık ve tasnifler daha önceki satırlarda dile getirildiğinden, tekrarından kaçınılmıştır.

SONUÇ

Dil, canlı bir varlıktır. O hâlde, dile hayat veren ve dili meydana getiren tüm unsurlar, yapının vaz geçilemez parçaları konumundadırlar. Sözlü ve yazılı anlatımın istenilen seviyede gerçekleşmesi, arzulanan hedefe ulaşması, muhteva ile mana değerinin yeterli biçimde tahakkuku, dille kurulan münasebete doğrudan bağlıdır. Ancak, hayat gibi, dil de değışir. Bu değışim esnasında dil, hem kazanır hem de kaybeder. Dilin muhatap olduğu bu iki durum münakaşaya ve mütalaaya girişildiğinde, çok önemli bir hususu göz ardı etmemek elzemdir. Kayıp ile kazanç birbirini dengeliyorsa, dil açısından herhangi bir endişeye mahal yoktur. Kazanç ağır basıyorsa, boş yere vehimler üretmeye de gerek yoktur. Ancak, dil, hep kayba uğruyor, bu kayıp süreklilik arz ediyorsa, daha da önemlisi, millî dil yabancı dil veya dillerin tehdidiyle karşı karşıya geliyorsa, dil için tehlike çanları çalıyor demektir.

Hasan Ali Çetin'in çalışması, sözlü ve yazılı anlatımda Türkçeyi kullanan insanları yakından ilgilendirmektedir. Neden? Büyük köy hâline gelen dünyanın sahipleri sosyal medya, telefon ve internet aracılığıyla millî etiket taşıyan bütün kıymetleri yok etmektedirler. Kurdukları sanal âlemlerde ürettikleri eşyanın ve metanın yaygınlık kazanmasına bağlı olarak, dilleri ve kültürleri gündelik hayatın dışına itmektedirler. Böylece hissetmek, fikir üretmek ve hayal kurmak gibi, insan faaliyetlerini ipotek altına almaktadırlar. İnsanın varlık nedeni açısından bakılırsa, çok daha vahim bir durumla karşı karşıya kaldığımız muhakkaktır. Çünkü, dille varlık arasındaki ilişkiyi koparmak, aidiyet ve mensubiyetin imhası manasına gelir. Aynı zamanda, ruh zenginliği bertaraf edilen insan maddî âleme sıkışacak, mistik ve metafizik imkânlardan mahrum bırakılacaktır.

Hasan Ali Çetin'in, *Türkçe Eş, Yakın ve Zıt Anıamlı Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir Tasnif Denemesi* adlı eseri, Türkçe okuyup yazan herkese ulaştırılmalıdır. Türkçenin binlerce yıllık geçmişini âna taşıyan,

Türk milletinin asırlardır varlığına refakat eden unsurun, imkân, kabiliyet ve zenginliğine vukuf için, deyimlere bir kez daha bakmak gerekir. Kurallarını ötekilerin belirlediği oyunu oynamak yerine, kendi şahsiyetini ve karakterini yansıtan hareket tarzını uygulamaya koymak, ezelden gelip ebede yürüyen bir milletin mecburî ve zarurî yol haritasıdır. Bu ise, milletin diline gösterdiği hürmet ve itina ile mümkün hâle gelecektir. Hissiz, fıkırsız ve hayalsiz dünya, canlılık ve tazeliğini ebediyete kadar yitirmiş çöle benzer. Bizi his yoksulluğundan, mefkûresiz hayat yaşamaktan çekip çıkaracak çarelerden birisi, deyimlerimizi yeniden günlük hayatımıza dâhil etmek için pencereler açmaktır.

Son cümle olarak; Hasan Ali Çetin'in söz konusu eseri, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı tüm okullara tavsiye edilmelidir. Hatta çocuklarımızın his, fikir ve hayal dünyalarının derinlik kazanması için tavsiye yeterli değildir. Zarurî ve mecburî olarak okunması gereken eserler arasında yer almalıdır.

KAYNAK

Çetin, Hasan Ali (2024). *Türkçe Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Deyimler Üzerine Anlam Bilimsel Bir Tasnif Denemesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara. (<https://akmb.gov.tr/e-yayinlar/turkce-es-yakin-ve-zit-anlamli-deyimler-uzerine-anlam-bilimsel-bir-tasnif-denemesi>)